

Bukodi Erzsébet: Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:

Bukodi Erzsébet (2002) „Társadalmi mobilitás Magyarországon,
1983–2000”: in: *Társadalmi riport 2002*, Kolosi Tamás,
Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest:
TÁRKI, Pp. 193–206.

Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000

Bukodi Erzsébet

1. Bevezetés

A társadalmi mobilitás-vizsgálatok a társadalomstatisztikai elemzések egyik legrégebbi területét alkotják. A mobilitáskutatások során olyan kérdésekre keressük a választ, mint hogy mennyire nyitott egy társadalom; változnak-e az előrejutási lehetőségek; az embereknek milyen esélyük van társadalmi pozíciójuk megtartására; változott-e a mobilitás nagysága egy korábbi időszakhoz viszonyítva. Az ilyen jellegű kutatások tárgyának legegyszerűbb meghatározását Andorka Rudolf monográfiájában olvashatjuk. Eszerint „...társadalmi mobilitásnak nevezzük az egyén, illetve a család társadalmi helyzetének megváltozását.” (Andorka 1982). Ezt a változást kétféleképpen mérhetjük. Egyrészt a származási helyzethez (elsősorban az apa, esetleg az anya társadalmi-foglalkozási csoportjához), másrészt az egyén korábbi, az esetek többségében az első társadalmi pozíciójához viszonyítva. Az előbbi elemzési módot nemzedékek közötti (intergenerációs), az utóbbit nemzedéken belüli (intragenerációs) mobilitásnak nevezzük. Ebben a tanulmányban csak a nemzedékek közötti mobilitással foglalkozunk, támaszkodva a KSH korábbi ilyen tárgyú vizsgálataira és a 2000-ben végrehajtott Életmód felvételeire.

A társadalmi mobilitás definíciójából következően, alapvető kérdés az egyének foglalkozási pozíciójának meghatározása, hiszen amíg nem tudjuk, hogy ki, hol helyezkedik el a foglalkozási státus-hierarchiában, addig azt sem tudjuk eldönteni ki mobil és ki nem. Tanulmányunkban egy nemzetközileg elfogadott – a Magyarországon jól ismert munkajelleg-csoportosításhoz több vonatkozásban is hasonló – foglalkozási klasszifikáció, az ún. EGP-séma (Erikson–Goldthorpe–Portocarrero-séma) (Goldthorpe 1980; Erikson–Goldthorpe 1992) mentén mutatjuk be a mobilitási tendenciák változását. Munkánk során – a mobilitáskutatások hagyományait követve – a 20–69 éves népesség mobilitási viszonyait vizsgáljuk¹. Emellett azonban bemutatjuk a

¹ Azokat, akik a vizsgálat idején nem voltak a munkaerőpiac aktív szereplői, de valamikor korábban volt legalább egy kereső foglalkozásuk – nyugdíjasok, munkanélküliek, szociális segélyezettek stb. –, az utolsó foglalkozási csoportjukkal szerepeltetjük az elemzésben.

fiatalok – a 20–34 évesek – legfontosabb jellemzőit is, aminek az az oka, hogy az eddigi kutatási tapasztalatok szerint, a társadalmi mobilitás változásai a fiatal nemzedékeknel érhetőek tetten a leginkább.

2. A foglalkozási szerkezet időbeli átalakulása

Az utóbbi két évtizedben a foglalkozási struktúra a szellemi foglalkozások irányába tolódott el, legalábbis a nőknél. Amíg az 1980-as évek elején a 20–69 éves nők 35%-a volt vezető, értelmiségi vagy rutin szellemi foglalkozású, addig az ezredfordulón már 43%-ukra volt ez igaz. A férfiaknál gyakorlatilag nem változott a vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg, illetve a középszintű szakalkalmazottak együttes aránya az 1980-as évek eleje óta. A 35 éven aluliakat tekintve viszont éppen fordított a kép: a férfiak között az 1980-as évek eleji 17%-ról az 1990-es évek végére 22%-ra emelkedett a szellemi foglalkozásúak hányada, míg a fiatal nőknél húsz évvel ezelőtt valamivel magasabb volt a vezető és értelmiségiek, illetve a középszintű szellemiek közé tartozók részaránya (összesen 47%), mint manapság (44%). (Lásd 1. és 2. táblázat.)

A szellemi foglalkozásúak belső tagolódását illetően egyrészt a 35 év alattiak és a teljes sokaság – a 20–69 évesek – közötti differenciákat, másrészt a nemek közötti különbségeket kell kiemelnünk. A fiatalok körében alacsonyabb a felső- és középvezetők, illetve a magasán kvalifikált értelmiségiek, viszont magasabb a középszintű szellemi foglalkozásúak aránya, mint a teljes sokaságnál. Ez azt jelenti, hogy a felső szellemiek közé kerülést sok esetben egy hosszabb-rövidebb munkaerő-piaci periódus előzi meg, ezért az egyének egy része csak 35 éves kora után jut el ezekbe a pozíciókba. Lényegesek a nemek közötti különbségek is: amíg a férfiak között nagyjából egyforma – kb. 10–10%-os – a felső- és az alsó-vezetői értelmiségi réteg részaránya, addig a nőknél több mint háromszoros a különbség az alsószintű értelmiségiek és vezetők javára. Emellett, a nők között jóval többen vannak a középszintű szakalkalmazottak is, mint a férfiaknál.

A szellemi foglalkozásúak gyarapodásával párhuzamosan – természetesen – visszaesett a fizikai foglalkozásúak hányada, ez a visszaesés azonban nem volt azonos mértékű a különböző munkáscsoportoknál. Amíg a szakmunkás nők részaránya a 20–69 évesek között gyakorlatilag nem változott az elmúlt húsz év távlatában, addig a képzetlen fizikaiak hányada 28%-ról 23%-ra esett vissza. A férfiak esetében annyiban más a helyzet, amennyiben itt az arányszámok a szakmunkásréteg néminemű fogyatkozását jelzik – legalábbis az utóbbi évtized vonatkozásában. Ez a részaránycsökkenés azonban sokkal látványosabb a 35 éven aluliak csoportjában: 1983-ban még a fiatal férfiak 45%-a tartozott a szakmunkások közé, 2000-ben viszont már csak 33%-uk dolgozott szakképzett munkás-

ként. Figyelemre méltó a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak arányváltozása is: a 20–69 éves nők között az 1980-as évek eleji 13 százalékponttól az 1990-es évek végére 4 százalékponttal csökkent a főfoglalkozásként mezőgazdasággal foglalkozók részaránya. Ez az aránycsökkenés a férfiaknál kisebb, mintegy 3 százalékpontos volt a vizsgált időszakban.

1. táblázat. A 20–69 évesek foglalkozási csoportok szerinti megoszlása (%)

	1983	1992	2000
		<i>Férfi</i>	
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	9,6	9,0	9,8
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	9,6	10,7	10,2
Rutin szellemi	2,8	1,9	2,2
Rutin szolgáltatási	1,9	2,4	3,8
Nem mezőgazdasági önálló	2,0	4,7	8,4
Mezőgazdasági önálló	1,0	1,1	2,0
Szakmunkás	34,3	36,0	32,6
Szakképzetlen munkás	28,8	26,0	24,3
Mezőgazdasági munkás	10,1	8,3	6,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
		<i>Nő</i>	
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	4,2	4,2	6,8
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	17,3	19,3	21,1
Rutin szellemi	14,0	16,5	14,9
Rutin szolgáltatási	6,2	7,8	11,0
Nem mezőgazdasági önálló	1,0	2,3	4,5
Mezőgazdasági önálló	0,2	0,3	0,5
Szakmunkás	15,0	13,4	13,6
Szakképzetlen munkás	28,4	28,5	23,4
Mezőgazdasági munkás	13,5	7,6	4,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A rutin szolgáltatási foglalkozás, ahova az egyszerű irodai munkát végzőket, a kereskedelmi, vendéglátó-ipari és az egyéb szolgáltatási ágazatokban többnyire szakképzettség nélkül dolgozókat sorolja az EGP-osztályozás, jól láthatóan a nők „területe”. Amíg 2000-ben a 20–69 éves nők több mint egytizede tartozott a rutin szolgáltatási foglalkozásúak közé, addig az ugyanilyen korú férfiaknak csak 4%-áról mondhatjuk el ugyanezt. Még látványosabb a két nem közötti különbség a 35 évesnél fiatalabbak között: jelenleg a fiatal

nők 17%-a, míg a fiatal férfiak csak 6%-a dolgozik ebben a munkakörben. Lényegesek az időbeli változások is: az 1980-as évek első felének fiataljai között, a férfiaknál 2%-os, a nőknél 8%-os volt e foglalkozási réteghez tartozók aránya, 2000-re viszont 6, illetve 17%-ra emelkedett.

2. táblázat. A 20–34 évesek foglalkozási csoportok szerinti megoszlása (%)

	1983	1992	2000
		<i>Férfi</i>	
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	6,5	5,5	7,6
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	8,1	8,9	11,5
Rutin szellemi	2,3	2,2	3,4
Rutin szolgáltatási	1,7	3,3	6,2
Nem mezőgazdasági önálló	2,5	6,6	8,0
Mezőgazdasági önálló	0,7	1,3	1,7
Szakt munkás	45,0	41,1	33,2
Szakképzetlen munkás	26,8	25,4	24,2
Mezőgazdasági munkás	6,4	5,7	4,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
		<i>Nő</i>	
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	4,1	3,9	4,5
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	22,7	21,2	21,8
Rutin szellemi	20,0	20,8	18,1
Rutin szolgáltatási	8,4	11,8	16,7
Nem mezőgazdasági önálló	1,0	2,7	5,2
Mezőgazdasági önálló	–	0,1	0,4
Szakt munkás	16,3	14,2	13,0
Szakképzetlen munkás	23,3	22,9	19,1
Mezőgazdasági munkás	4,2	2,4	1,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az alkalmazotti státusúak részarány-változása mellett figyelemre méltó a vállalkozói réteg gyarapodása is. Az 1980-as évek elején a 20–69 éves férfiak mindössze 2%-a dolgozott nem mezőgazdasági önállóként, az 1990-es évtized végére azonban ez az arányszám megnégyszereződött. A nőknél is hasonló mértékű volt a növekedés üteme, habár maguk az arányszámok kisebbek. A mezőgazdasági önállók egy meglehetősen kis létszámú, de folyamatosan gyarapodó csoportot alkotnak.

Mit mondhatunk az időbeli tendenciák áttekintése alapján? Egyrészt nyilvánvaló, hogy a magyar viszonyok igazolják az ún. modernizációs elméletet (Kerr *et al.* 1960; Treiman 1970), hiszen az elmúlt két évtizedben a népességben belül folyamatosan emelkedett a szellemi és bizonyos típusú értelmiségi foglalkozásúak aránya. Emellett adataink még két figyelemre méltó jelenségre hívják fel a figyelmet. Az első, hogy az elmúlt évtizedekben összességében fokozatosan visszaesett a fizikai foglalkozási csoportokba tartozók aránya, mégpedig úgy, hogy csökkent a mezőgazdasági foglalkozásúak és – főleg a fiataloknál – a szakmunkás réteghez tartozók súlya, emellett viszont alig-alig változott a képzetlen munkások aránya. Ez a jelenség arra utal, hogy a modernizáció, a technikai fejlődés – a szellemi réteg részarány-növekedésével párhuzamosan – „kitermel” egy stabil, többnyire kvalifikálatlan, korlátozott előrelépési lehetőséget magában rejtő csoportot is. Emellett, külön figyelmet érdemelnek az egyszerű szolgáltatási foglalkozásúak is, akik helyzete sajátos annyiban, hogy az ide tartozók zöme a munkaerő-piaci karrierje elején lévő fiatal. Méghozzá olyan fiatalok, akik ilyen típusú állásaikat átmenetinek tekintik, és karrierjüket más foglalkozásokban képzelik el. Vagyis elképzelhető, hogy a jövőben éppen a képzetlen szolgáltatási foglalkozások fogják alkotni a foglalkozási struktúra „legátmenetibb” csoportját.

3. A nemzedékek közötti mobilitás nagysága

A társadalmi mobilitás hosszú távú idősorainak elemzésekor első kérdésként az merül fel, vajon változott-e a mobilitás nagysága az adott időintervallumban. A mobilitás globális nagyságának mérésére a szakirodalomban legelterjedtebb mutatót, a teljes mobilitási arányszámot használjuk, amely azt fejezi ki, hogy a népesség hány százaléka került az apjától eltérő társadalmi pozícióba.

A nemzedékek közötti mobilitás nagysága az 1980-as évek első fele és az 1990-es évek eleje között alig-alig változott, 1992 óta viszont lecsökkent, főleg a férfiaknál. Amíg 1983-ban a 20–69 éves férfiak 73%-a került az apjától eltérő foglalkozási rétegbe, addig az ezredfordulón ez az arányszám csak 66%-os volt. A nőknél mindhárom vizsgálati évben magasabb volt a mobil személyek aránya, mint a férfiaknál, és a csökkenés mértéke is kisebbnek mutatkozott. Ez azzal is magyarázható, hogy a nők foglalkozásszerkezete jobban eltér az apjukétól, mint a férfiaké.

3. táblázat. A teljes mobilitási arányszám² nagysága különböző időszakokban (%)

	1983	1992	2000
20–69 évesek			
Férfi	73,4	72,2	65,8
Nő	77,5	76,1	73,9
20–34 évesek			
Férfi	66,4	65,5	60,5
Nő	74,0	72,3	73,4

Mindhárom időszakra igaz az, hogy a 35 éven aluliak között – különösen a férfiaknál – alacsonyabb volt az apjukétól eltérő foglalkozási rétegbe kerülők részaránya, mint a 20–69 évesek között: 1983-ban a fiatal férfiak 66%-a tapasztalt valamilyen irányú foglalkozási mobilitást 35 éves koráig, szemben a teljes népesség 73%-ával; és a másik három vizsgálati évben is hasonló különbségek mutatkoztak a 20–69 és a 20–34 éves férfiak mobilitási viszonyaiban. Ami a fiatal nők mobilitási arányszámait illeti, ezek – a férfiakéhoz hasonlóan – mind 1983-ban, mind 1992-ben alacsonyabbak voltak a népesség egészére jellemző mutatóknál. A legutolsó vizsgálat adatai szerint azonban, napjainkban a 35 év alatti nők között a foglalkozási szempontból mobil személyek aránya megegyezik a 70 évesnél fiatalabbak teljes mobilitási arányszámával. Az időbeli változásokat illetően is figyelemre méltóak a nemek közötti különbségek: amíg a fiatal férfiak mobilitási mintái ugyanolyan módon változtak, mint a népesség egészének mobilitási viszonyai, addig a fiatal nőknél alig-alig módosult a foglalkozási mobilitás nagysága az elmúlt húsz évben.

4. A nemzedékek közötti mobilitás alakulása néhány foglalkozási rétegben

4.1. A foglalkozási átörökítés

A férfiaknál – az 1983–2000 közötti periódusban – folyamatosan emelkedett a vezető-értelmiségi-hivatalnok csoporthoz tartozók társadalmi újratermelődése: amíg az 1980-as évek elején az ilyen foglalkozású apák mintegy felének a fia maga is valamilyen értelmiségi pozícióba került, addig az ezredfordulóra ez

²Az arányszám kiszámításának az alapja egy 7×7-es mobilitási tábla, amely a következő foglalkozási csoportokat tartalmazza: vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg, rutin szellemiek, nem mezőgazdasági önállók, mezőgazdasági önállók, szakmunkások, szakképzetlen munkások (betanított- és segédmunkások az iparban és rutin szolgáltatási foglalkozásúak), mezőgazdasági fizikaiak.

az arány 56%-ra növekedett. Még látványosabb az immobilitás emelkedése a fiataloknál: ma már a vezető és értelmiségi apák 50%-ának a 35 éven aluli fia lesz szintén vezető vagy értelmiségi, szemben a húsz évvel korábbi 39%-kal. Szembeszökő a nem mezőgazdasági önálló társadalmi újratermelődésének növekedése is: a nyolcvanas évtized elején a vállalkozó apák mintegy 5%-ának a fia lett maga is vállalkozó; az 1990-es évek végén viszont az önálló apák fiainak egyötödéről mondható el ugyanez. Mindemellett, a rutin szellemi és a mezőgazdasági önálló férfiaknál is egyre gyakoribbá vált a szülői pozíció átörökítése az 1990-es években. Ami a szakképzetlen munkásokat illeti, ott ez a trend csak a 35 évnél fiatalabbakra igaz: 1992-ben a képzetlen apák fiainak „csak” 35%-a lett maga is szakképzetlen munkás, 2000-ben viszont már 41%-uk. A szakmunkások jelentik az egyetlen olyan foglalkozási réteget, ahol csökkent a származási újratermelődés, függetlenül attól, hogy milyen korcsoportot vizsgálunk. (Lásd 4. táblázat.)

4. táblázat. Az apjuk foglalkozási csoportjában maradók aránya rétegenként, különböző időszakokban (%)

Foglalkozási csoport	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	49,9	51,4	56,4	39,2	39,4	49,8
Rutin szellemi	6,7	4,6	8,1
Nem mezőgazdasági önálló	5,1	6,1	20,2	..	14,1	21,8
Mezőgazdasági önálló	2,7	1,8	5,9
Szakmunkás	46,8	43,3	41,8	51,6	47,6	42,8
Szakképzetlen munkás	34,9	33,3	35,9	34,3	34,7	40,8
Mezőgazdasági fizikai	17,3	16,2	16,0	17,0	15,6	17,3
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	56,0	56,9	58,9	53,5	53,7	48,6
Rutin szellemi	19,8	26,5	16,1	21,9	20,0	..
Nem mezőgazdasági önálló	2,8	3,5	6,7
Mezőgazdasági önálló
Szakmunkás	15,5	13,8	14,6	13,7	15,0	14,0
Szakképzetlen munkás	38,8	41,6	41,2	36,3	41,9	44,7
Mezőgazdasági fizikai	18,0	13,3	10,2	9,4	5,7	..

A nőknél annyiban más a helyzet, amennyiben a vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg reprodukció-növekedése csak a népesség egészénél érhető tetten, a fiataloknál nem. Ez arra utal, hogy ez esetben a vezetővé, értelmiségivé válás – ha egyáltalán megtörténik – egyre inkább az életpálya későbbi szakaszaiban valósul meg. A nem mezőgazdasági önállókat és a képzetlen

munkásokat tekintve, ez esetben is az immobilitás növekedését, míg a középszintű szakalkalmazottak és a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak esetében az újratermelés csökkenését jelzik az adataink. A szakmunkás réteg immobilitási arányszámai alig-alig változtak a vizsgált periódusban.

4.2. Vezetők-értelmiségiek-hivatalnokok

E foglalkozási csoportokba tartozók nagy része – 2000-ben a férfiak 41%-a, a nők 30%-a – vezető vagy értelmiségi származású. (Lásd 5. táblázat.) A második legnagyobb rekrutációs bázist a szakmunkás apák alkotják, és ha kismértékben is, de folyamatosan növekedett a szakképzett munkás származásúak részaránya ebben a foglalkozási csoportban. Képzetlen munkás családi háttérrel viszont egyre nehezebb bekerülni a vezetők és értelmiségiek közé, és ez főleg a fiataloknál van így. Amíg az 1980-as évek elején a 35 évesnél fiatalabb férfiak egynegyede volt képzetlen munkás apa gyermeke, addig az ezredfordulóra ez az arány 15%-ra esett vissza. A fiatal nőknél az aránycsökkenés még látványosabb: az 1983. évi 28%-ról 2000-re 18%-ra apadt a képzetlen családi hátterűek részaránya a vezető-értelmiségi-hivatalnok foglalkozásúak között. A mezőgazdasági fizikai származásúaknak szintén egyre kisebb esélyük van az értelmiségivé válásra. Húsz évvel ezelőtt a 35 évnél fiatalabb férfiaknak még több, mint egytizede jött ilyen családból, manapság már csak 4%-ukra igaz ez. A vezető-értelmiségi-hivatalnok csoport tagjai között viszont egyre több nem mezőgazdasági önálló származásút találunk.

Ahogy a korábbiakban arról már volt szó, a vezető-értelmiségi-hivatalnok réteghez tartozó apák több mint felének a gyermeke maga is ehhez a foglalkozási csoporthoz tartozik. Vajon melyik foglalkozási csoportba kerülnek ezek a gyermekek akkor, ha nem folytatják a szülői hagyományt.

1983-ban a vezető és értelmiségi apák fiainak egynegyedéből szakmunkás lett, 2000-ben viszont már csak 17%-ukra volt ez igaz. Még látványosabb a szakmunkássá válás visszaesése a 20–43 éveseknél: szemben a húsz évvel ezelőtti 32%-kal, ma már a vezető és értelmiségi származású férfiaknak csak 18%-a választ valamilyen szakképzett munkás foglalkozást. Ezzel párhuzamosan viszont népszerűbbé vált a vállalkozói státus. Amíg az 1980-as évek elején az értelmiségi származású férfiaknak csak 2%-ából lett nem mezőgazdasági önálló, addig az 1990-es évek végére ez az arány 7%-ra ugrott fel.

5. táblázat. A vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg származási összetétele, különböző időszakokban (%)

Az apa foglalkozási csoportja a kérdezett 14–18 éves korában	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	22,4	28,1	41,1	32,5	37,5	47,1
Rutin szellemi	3,9	4,0	2,6	5,6	3,4	2,3
Nem mezőgazdasági önálló	8,5	8,4	5,8	1,7	2,3	5,0
Mezőgazdasági önálló	10,8	7,8	3,2	0,5	0,5	–
Szaktmunkás	19,9	23,9	23,3	24,1	28,2	27,1
Szakképzetlen munkás	23,1	18,3	16,4	24,1	19,6	14,9
Mezőgazdasági fizikai	11,3	9,5	7,6	11,4	8,5	3,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	22,5	27,8	30,2	26,3	32,1	31,2
Rutin szellemi	5,9	2,8	2,8	6,4	3,6	2,9
Nem mezőgazdasági önálló	6,4	5,8	4,4	1,8	2,8	3,3
Mezőgazdasági önálló	8,1	4,9	2,8	0,4	1,1	0,7
Szaktmunkás	22,8	26,6	27,1	26,4	29,5	35,1
Szakképzetlen munkás	23,7	21,9	20,1	28,1	22,9	18,5
Mezőgazdasági fizikai	10,7	10,3	12,6	10,6	8,1	8,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A nem mezőgazdasági önálló pozíció a nők esetében is egyre gyakoribb „végállomás”: a vezető és értelmiségi származásúak 6%-ának volt valamilyen vállalkozása 2000-ben, szemben a két évtizeddel korábbi 1%-ukkal. Ennek ellenére, ha az értelmiségi apák nem hasonló munkaerő-piaci státusokba „küldik” gyermekeiket, akkor leányaikból leggyakrabban rutin szellemi foglalkozású lesz.

4.3. A nem mezőgazdasági önállók (vállalkozók)

Ami a nem mezőgazdasági önállók származás szerinti összetételét illeti, közöttük egyre többen vannak a szaktmunkás apák gyermekei: amíg húsz évvel ezelőtt az ehhez a foglalkozási réteghez tartozó férfiak 22%-a jött szakképzett munkáscsaládból, addig az 1990-es évek végén ez már 36%-ukat jellemezte. (Lásd 6. táblázat.) A 35 év alattiaknál még magasabb – 41%-os – ez az arányszám.

A szaktmunkás származásúak aránynövekedésével párhuzamosan folyamatosan visszaesett a képzetlen apák gyermekeinek részaránya a nem mező-

gazdasági önállóak között, legalábbis a férfiaknál. Ezen folyamat eredményeként ma már a fiatal vállalkozók mindössze egyötöde szakképzetlen apa fia. A nőknél annyiban más a helyzet, amennyiben itt 1983 és 1992 között megemelkedett, majd az 1990-es években visszaesett a szakképzetlen munkáscsaládokból jövők részaránya. A vállalkozók között egyre alacsonyabb a mezőgazdasági fizikai származásúak aránya is, ami – legalábbis részben – abból az általános tendenciából adódik, amely szerint folyamatosan csökken a mezőgazdasági réteg súlya a népesség egészén belül. Figyelemre méltó még a vezető és értelmiségi származásúak aránya a nem mezőgazdasági önállók között. Az 1983 és 2000 közötti időszakban jelentősen megemelkedett azon vállalkozók aránya, akiknek az édesapja ilyen típusú foglalkozásban tevékenykedett a kérdezett 14–18 éves korában, és ez főleg a 35 év alatti férfiakra igaz: az 1980-as évek elején a fiatal, nem mezőgazdasági önálló férfiaknak mindössze 6%-a jött vezető vagy értelmiségi családból, az ezredfordulóra viszont megháromszorozódott ez az arányszám.

6. táblázat. *A nem mezőgazdasági önállók származási összetétele, különböző időszakokban (%)*

Az apa foglalkozási csoportja a kérdezett 14–18 éves korában	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	6,7	13,8	12,8	6,2	15,9	17,2
Rutin szellemi	1,3	1,6	1,3
Nem mezőgazdasági önálló	14,3	6,9	12,1	7,2	6,6	12,9
Mezőgazdasági önálló	11,2	5,3	4,4
Szaktmunkás	22,0	29,4	35,9	29,9	30,0	40,9
Szakképzetlen munkás	29,6	29,0	22,5	35,1	31,9	19,4
Mezőgazdasági fizikai	14,8	14,0	11,1	17,5	15,0	8,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	9,6	12,6	18,2	17,5	15,0	25,9
Rutin szellemi
Nem mezőgazdasági önálló	14,4	8,5	7,1	15,0	5,0	5,2
Mezőgazdasági önálló	21,6	7,3	2,9
Szaktmunkás	22,4	24,3	31,8	32,5	33,8	37,9
Szakképzetlen munkás	18,4	28,7	24,7	17,5	30,0	24,1
Mezőgazdasági fizikai	11,2	18,2	13,5	17,5	13,8	3,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Ha a nem mezőgazdasági önálló apa fiából nem vállalkozó lesz, akkor leggyakrabban a különböző munkásrétegekbe, illetve a vezetők és értelmiségiek közé lép ki. Ami az időbeli változásokat illeti: az 1990-es években a 20–34 éves férfiak között visszaesett a szakmunkássá és a szakképzetlen munkássá válók részaránya, és ezzel párhuzamosan megemelkedett a vezető és értelmiségi státusokat választók aránya.

A vállalkozó apák lányaik esetében kissé más stratégiát követnek: egyre nagyobb hányadukat küldik középszintű szakalkalmazotti foglalkozásokba, és egyre kisebb arányuk válik vezetővé vagy értelmiségivé 35 éves korára. Figyelemreméltó az az időbeli trend is, amely a képzetlen munkás foglalkozások választását jellemzi. Amíg a férfiaknál határozott visszaesés, addig a nőknél inkább stagnálás figyelhető meg ebben a tekintetben: mind 1992-ben, mind 2000-ben a vállalkozó apák lányainak 43%-ából lett 35 éves korára képzetlen munkás. Azonban, ha külön-külön vizsgáljuk a szolgáltatási és az ipari szakképzetlen réteg felé áramlást, akkor lényeges időbeli változásokat látunk. Amíg az 1990-es évek elején a nem mezőgazdasági önálló lányainak egyötödéből lett rutin szolgáltatási foglalkozású, addig 2000-ben már 27%-ukról mondhattuk el ugyanezt; és csaknem ugyanilyen mértékben – 23-ról 16%-ra – esett vissza a képzetlen ipari munkássá válók részaránya.

4.4. A szakmunkások

Az előzőekben bemutatott két foglalkozási csoporthoz hasonlóan, jelentősen átalakult a szakmunkásság származási összetétele is az elmúlt húsz esztendőben. Mind a férfiaknál, mind a nőknél lényegesen megemelkedett a szakképzett munkás apák gyermekeinek részaránya, főleg a fiatalok között (7. táblázat). Ennek eredményeként manapság a 35 évesnél fiatalabb szakmunkás férfiak csaknem fele szakképzett munkás apa gyermeke, és ez az arányszám a nőknél is meghaladja a 40%-ot. Eközben viszont visszaesett a szakképzetlen munkás származásúak hányada, és ez a visszaesés szintén a fiatalok között volt nagyobb.

7. táblázat. A szakmunkások származási összetétele, különböző időszakokban (%)

Az apa foglalkozási csoportja a kérdezett 14–18 éves korában	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	6,2	6,9	7,5	8,7	8,6	9,6
Rutin szellemi	1,8	1,3	1,5	2,8	1,4	2,0
Nem mezőgazdasági önálló	5,9	4,9	3,8	2,0	2,9	3,0
Mezőgazdasági önálló	13,5	10,1	4,4	1,4	1,1	..
Szakmunkás	23,9	26,0	37,6	27,9	36,4	48,0
Szakképzetlen munkás	29,4	29,9	26,8	36,2	33,3	27,4
Mezőgazdasági fizikai	19,3	20,8	18,4	21,0	16,3	9,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	4,9	6,4	4,8	9,4	8,8	7,6
Rutin szellemi	1,4	0,7	0,6	2,8	1,0	..
Nem mezőgazdasági önálló	6,3	4,7	3,6	1,6	1,8	2,3
Mezőgazdasági önálló	14,3	12,5	6,0	0,8	1,6	..
Szakmunkás	18,9	23,7	30,1	21,6	34,2	41,7
Szakképzetlen munkás	31,3	27,2	29,3	38,7	33,2	28,8
Mezőgazdasági fizikai	23,0	24,8	25,7	25,0	19,4	18,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Ha a szakmunkás származású férfiak nem szakképzett munkások lesznek, akkor leggyakrabban – és folyamatosan növekvő mértékben – a képzetlen fizikaiak közé lépnek ki (8. táblázat). Úgy tűnik, hogy a szakmunkásrétegen belül vannak bizonyos csoportok, amelyek gyermekeiket egyre nehezebben tudják valamilyen képzettséget igénylő foglalkozási pozícióba juttatni, így számukra csak a betanított munkás és a segédmunkás státus marad. Figyelemre méltó az is, hogy a szakmunkás apák fiaiból egyre kisebb arányban lesz vezető vagy értelmiségi – legalábbis a 20–69 éveseket tekintve. A szakképzett munkáscsaládokból érkező lányok 28%-a viszont ilyen státusba kerül, és ez ugyanúgy igaz volt az 1980-as évek elején, mint manapság. Mindkét nem esetében jelentkezik egy általános tendencia: a szakmunkás apák gyermekeinek egyre nagyobb hányada válik vállalkozóvá.

8. táblázat. Kilépés a szakmunkások közül, különböző időszakokban (%)

A kérdezett foglalkozási csoportja a vizsgálat idején	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	22,0	21,9	16,0	14,8	13,1	13,6
Rutin szellemi	3,5	2,3	2,2	2,2	2,4	3,6
Nem mezőgazdasági önálló	2,5	6,4	10,2	3,1	6,7	8,6
Mezőgazdasági önálló	0,5	0,5	1,5	0,7	0,7	..
Szakmunkás	46,8	43,3	41,8	51,6	47,6	42,8
Szakképzetlen munkás	22,8	22,5	26,1	25,5	26,1	28,1
Mezőgazdasági fizikai	1,9	3,0	2,2	2,1	3,3	1,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	28,1	28,9	27,9	28,6	24,3	24,6
Rutin szellemi	23,4	21,1	19,6	25,2	23,3	21,3
Nem mezőgazdasági önálló	1,3	2,6	5,3	1,4	3,1	5,6
Mezőgazdasági önálló	–	–	–	–	–	–
Szakmunkás	15,5	13,8	14,6	13,7	15,0	14,0
Szakképzetlen munkás	28,6	31,5	31,2	28,8	33,5	33,8
Mezőgazdasági fizikai	3,1	1,9	1,2	2,3	0,8	0,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

4.5. A szakképzetlen munkások

A képzetlen munkások származási összetétele nem változott olyan mértékben, mint az előzőekben bemutatott foglalkozási csoportoké. Az időbeli átalakulások a következőképpen foglalhatók össze: az 1983 és a 2000 közötti időszakban csökkent a vállalkozó, illetve mezőgazdasági munkás apák gyermekeinek aránya ebben a foglalkozási csoportban, miközben egyre többen vannak olyanok, akik szakmunkás vagy szakképzetlen munkáscsaládokból jöttek (9. táblázat).

A szakképzetlen munkásrétegből való kilépés vonatkozásában lényegesek a nemek közötti különbségek. Amíg a képzetlen munkáscsaládokból jött férfiakból elsősorban szakmunkások, másodsorban vezetők vagy értelmiségiek lesznek, a nőknél fordított a helyzet. A három vizsgálat megfelelő adatainak összehasonlítása viszont azt jelzi, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál csökkent a különböző szakmunkáspályák választásának gyakorisága az 1980-as évek eleje és az 1990-es évek vége között. Ami a szellemi elit felé irányuló mozgást illeti, ez esetben inkább a stagnálás jelei mutatkoznak.

9. táblázat. A szakképzetlen munkások származási összetétele, különböző időszakokban (%)

Az apa foglalkozási csoportja a kérdezett 14–18 éves korában	20–69 évesek			20–34 évesek		
	1983	1992	2000	1983	1992	2000
	<i>Férfi</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	5,1	5,2	7,3	8,9	9,6	11,2
Rutin szellemi	1,5	0,6	1,4	2,4	0,9	1,1
Nem mezőgazdasági önálló	4,0	4,6	4,1	1,6	3,4	4,0
Mezőgazdasági önálló	22,2	15,7	7,0	1,4	2,5	0,9
Szakmunkás	13,5	17,3	27,5	21,7	28,5	35,6
Szakképzetlen munkás	30,9	31,4	33,1	42,4	39,2	37,6
Mezőgazdasági fizikai	22,8	25,0	19,6	21,5	15,9	9,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	<i>Nő</i>					
Vezető-értelmiségi-hivatalnok	3,4	4,4	5,3	5,0	5,2	7,9
Rutin szellemi	0,9	0,7	0,8	1,9	0,9	..
Nem mezőgazdasági önálló	5,6	5,5	4,6	1,4	3,8	6,0
Mezőgazdasági önálló	19,8	13,6	8,0	1,6	1,0	..
Szakmunkás	15,3	19,5	25,5	22,9	30,7	36,1
Szakképzetlen munkás	30,4	29,6	32,0	39,9	38,9	34,2
Mezőgazdasági fizikai	24,6	26,6	23,9	27,3	19,4	14,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

IRODALOM

- Andorka, R. 1982: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, Gondolat.
- Erikson, R. – Goldthorpe J. 1992: The Constant flux. Oxford, Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H. 1980: Social mobility and class structure in modern Britain. Oxford, Clarendon Press.
- Kerr, C. et al. 1960: Industrialism and industrial man. Harvard University Press.
- Treiman, D. 1970: Industrialization and social stratification. In: Laumann, E. (ed.): Social stratification. Research and theory for the 1970s. Indianapolis, Bobbs-Mevill.